

Релігія має померти, або У кого ми повіримо після Бога

КУПИТИ

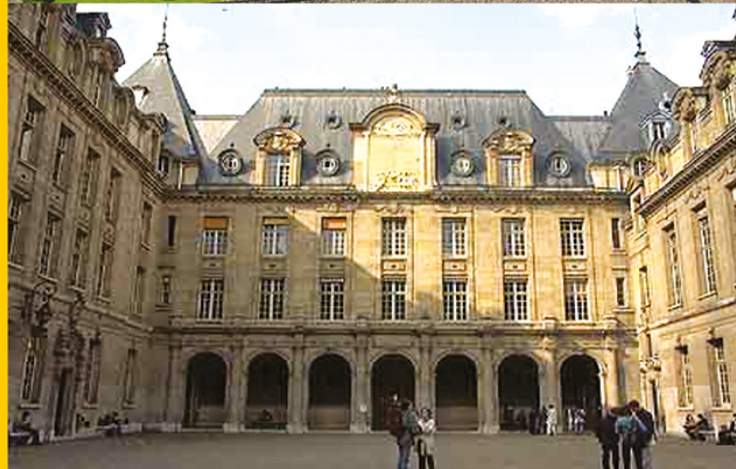
Християни, агностики, буддисти. Скопці, пастафаріани, атеїсти. Кришнаїти та мусульмани... З прадавніх часів люди шукають систему координат, яка не лише дасть відповіді на питання «життя, Всесвіту і взагалі», а й підтримуватиме їх протягом усього життя. І немає значення при цьому, у кого саме людина вірить — у Бога, Будду, штучний інтелект чи комунізм. Усі ці системи так чи інакше дають відповіді на основні питання людства та працюють за схожими правилами.

У книжці «Релігія має померти, або У кого ми повіримо після Бога» релігієзнавець В'ячеслав Агеєв пояснює, як релігії функціонують та як заробляють гроші, борються за владу, використовують психоактивні речовини і секс та як реагують на нові виклики, — від ЛГБТ та економічних катастроф до воєн і Covid-19. Чому комунізм, попри найжорстокіші репресії, так і не зміг знищити релігію? Як щупальця конспірології проникають у людську свідомість і чому критичне мислення вимикається, коли йдеться про теорії змови чи про бойових комарів НАТО та рептилоїдів?

Зрештою, поговоримо про те, чи зможуть торжество науки, Штучний Інтелект і колонізація Марса побороти еволюційну «прошивку» та прибрати релігію з арени.

Г.Ф. Хоружий

АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА: ЦІННОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Г. Ф. Хоружий

АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА: Цінності та принципи вищої освіти

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор, академік Національної Академії
педагогічних наук України, головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН
України
Бібік Н.М.;

доктор філософських наук,
професор кафедри теоретичної і прикладної філософії
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна
Корабльова Н.С.

Хоружий Г. Ф.

Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти /
Г.Ф. Хоружий. — Тернопіль : Навчальна книга —
Богдан, 2012. — 320 с.

ISBN 978-966-10-7523-7

У монографії доктора філософських наук, професора соціології Г.Ф. Хоружого йдеться про структуру і функції академічної культури як важливого чинника оптимізації діяльності вищих навчальних закладів. У цьому контексті автор розглядає академічну свободу і університетську автономію, соціальну відповідальність вищої школи, етичні засади академічної культури, якість вищої освіти, академічну мобільність та студентоцентризм як принцип академічної культури.

Важливими складовими академічної культури виступають такі її підвиди, як інформаційна культура, інноваційність, комунікативна культура, корпоративна культура, фінансова культура та організаційна культура.

Книга передусім адресована науково-педагогічним працівникам, студентам і аспірантам вищих навчальних закладів.

*Îðîðîü°ðüñŸ çâéîîî ïðî ââðîðñüêâ îðââî.
Æîäîâ ÷âñðèîâ öüîâî âèäâîíŸ íâ ïîæâ áóðè âîäðâîðâîâ
â áóâü-Ÿèîî âèäèŸâî áâç äîçâîèó ââðîðâ ÷è âèäââîèèððââ.*

Вступ

Зростання ролі вищих навчальних закладів як центрів культури, знань та досліджень у культурному, соціальному і науково-технічному розвитку свідчить, що майбутнє людства все більше залежить від сучасних університетів. Їх ключовим завданням є підготовка молоді та інших вікових груп населення до виконання своєї місії у суспільстві, що базується на знаннях і все більше потребує навичок високого рівня, ділової хватки, комунікацій та інформаційних технологій. Таким чином університети можуть зробити свій внесок у подолання викликів XXI століття — зміна клімату, енергетичні проблеми, зростання тривалості життя, прискорення технологічного прогресу, посилення глобальної взаємозалежності, економічна та соціальна нерівність тощо, що потребує відповідних досліджень та інновацій. Певних змін в діяльності ВНЗ вимагає інформаційне суспільство, яке зумовлює посилення наукової підготовки спеціалістів у цілому, відповідної мобільності та більшої орієнтації на студента.

Ці виклики ставлять перед вищими навчальними закладами нові вимоги, що стосуються як підвищення якості викладання, навчання та наукових досліджень, організації діяльності вищих навчальних закладів, так і соціальної місії університетів у суспільстві.

Різні європейські форуми з питань вищої освіти визначають центральну роль університетів у розвитку континенту і його окремих країн, які створюють, зберігають і передають знання, життєво необхідні для економічного добробуту, формують європейські цінності і культуру. Проте виконання вищими навчальними закладами своєї місії в сучасних умовах, зокрема підвищення якості викладання і навчання, інноваційного розвитку зростання конкурентоспроможності потребує мобілізації практично всіх ресурсів — духовних, моральних, інтелектуальних, фінансових, матеріальних і управлінських ресурсів.

Ректори європейських університетів, які зібралися в найстарішому з них — Болонському у 1988 році з нагоди його 900-річчя, виходили з перспективи розширення співпраці між усіма європейськими націями, вважаючи, що народи і держави повинні усвідомити роль, яку мають зіграти університети в суспільстві, що змінюється і стає більш відкритим у міжнародному плані. При цьому керівники провідних

університетів висловили переконання в тому, що:

- майбутнє людства значною мірою залежить від культурного і науково-технічного розвитку, який забезпечують сучасні університети як центри культури, знань та досліджень;
- університети повинні взяти на себе завдання з поширення знань серед молоді і при цьому вони зобов'язані звертатися до всього суспільства, чиє культурне, соціальне і економічне майбутнє вимагає особливого, значного і постійного внеску у справу виховання;
- університети мають забезпечити майбутнім поколінням таку освіту і виховання, яке б сприяло бережливому ставленню до великої гармонії навколишнього середовища і самого життя (Преамбула Болонської декларації).

Стратегічною метою Болонського процесу є посилення конкурентоспроможності європейської економіки і освіти в світі та підвищення мобільності громадян на європейських ринках праці. Створення узгодженої системи вищої освіти Європи виступає передумовою формування Європейського простору вищої освіти. Основою для створення ЄПВО є вдосконалення всіх національних систем вищої

освіти через поширення кращого досвіду і просування співпраці та солідарності між європейськими державами. Утім, в силу традиційності та інерційності університетів реалізація перетворень в рамках Болонського процесу йде повільно, супроводжуючись негативними оцінками як з боку студентів, так і з боку викладачів, оскільки йдеться про суттєві якісні зміни, ломку традицій, звичок. Проте Болонський процес чимало дав для розвитку освіти, зокрема, він заставив багатьох серйозно і критично переосмислити радянську вищу освіту в контексті світових досягнень, висвітлив стан нинішньої української освіти і позначив певні кроки щодо руху та зміни цієї системи на основі європейських цінностей.

Водночас «академічний капіталізм», введений як поняття в науковий обіг Ш.Слотером і Л.Леслі, означає, що сучасні університети все більше функціонують як ринкові структури, добиваючись збільшення

своїх доходів за рахунок комерційної діяльності, все більшого залучення приватних пожертвувань, укладання угод з компаніями про виконання певних наукових досліджень, організацію курсів з підвищення кваліфікації тощо. У вищих навчальних закладах з'являються нові ініціативи, а разом з ними — і структури, схеми оплати праці, змінюється спрямованість наукових досліджень, знижується значимість деяких традиційних видів діяльності і водночас виникає певна напруженість у взаєминах тощо (Slaughter S. & Leslie L. *Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*. Baltimore/London: John Hopkins University Press, 1997.). Отже, під впливом глобалізаційних процесів та проникнення ринкових тенденцій в академічну культуру змінюється і традиційна модель університетів, зокрема посилюється орієнтація на ринкові цінності, змагальність, конкурентоспроможність, проведення наукових досліджень виключно з комерційною метою в ущерб фундаментальним дослідженням.

Таким чином, в умовах глибокої культурної трансформації, зумовленої процесами глобалізації та європейської інтеграції, реалізація високого покликання університетів потребує переосмислення цінностей і принципів, якими має керуватися вища школа в сучасних умовах та котрі повинна поширювати у суспільстві. Оскільки вищі навчальні заклади несуть відповідальність не тільки за формування майбутніх професійних, технічних і соціальних еліт, а й мають важливі культурні, інтелектуальні та моральні обов'язки перед усім суспільством.

Європейський простір вищої освіти демонструє розмаїття національних культур і мов, національних систем, типів інституцій, профілів підготовки і навчальних планів. І саме культура, як багатофункціональна система і спосіб організації суспільного, групового та індивідуального життя через її різноманітні і взаємопов'язані функції має значні можливості впливу на вищу освіту. Адже у цей перехідний період, «у якому головним стає беззмистовність, розчиняються ідеологеми минулого й теперішнього, є простором світоглядного розладу й одночасно — нового змісту», особлива відповідальність лягає на освіту, система якої повинна зберегти духовно-культурні цінності людини й ствердити нові. (В.Кремень. Трансформації особистості в суперечностях епохи. —

Вища освіта України. 2010. — №3. — С.16.).

Академічна культура впливає на формування певної системи знань, умінь і навичок студентів, зміст і методи навчальної та науково-дослідної роботи, а також стиль і навички управління діяльністю вищого навчального закладу. У Бухарестській декларації з етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі (2-5 вересня 2004р.) вказувалось, що Болонський процес приведе до суттєвих змін у структурі (а у віддаленій перспективі — до культури) європейської вищої освіти. Учасники конференції підкреслили, що університети, попри їх роль у підвищенні економічного добробуту, не можна розглядати як науково-технічні «фабрики», що працюють в глобальній науково місткій економіці, оскільки їх інтелектуальні та культурні завдання більш важливі в суспільстві знань.

Таким чином, проблеми розвитку вищої освіти і завдання її подальшої модернізації в контексті Болонського процесу та розвитку Європейського простору вищої освіти вимагають мобілізації інтелектуальних, моральних, організаційних та фінансових ресурсів і особливо формування академічної культури. У Декларації Будапештсько-Віденської конференції міністри освіти європейських країн заявили, що завдяки тісній співпраці з вищими навчальними закладами, їх працівниками, студентами та іншими зацікавленими сторонами, збільшать свої зусилля для завершення реформ, які вже проводяться, щоб надати можливість студентам і викладачам бути мобільними, поліпшити викладання та навчання у вищих навчальних закладах, підвищити можливості працевлаштування випускників, а також забезпечити якісну вищу освіту для всіх.

1. АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА: ГЕНЕЗИС І ЗМІСТ

1.1. Розвиток університетів в контексті європейської культури

Вища освіта формувалась на основі європейських цінностей культури і цей процес пройшов кілька етапів, першим з яких була духовна спадщина античності. Саме древні греки передали сучасним європейцям уявлення про навколишній світ як гармонійне ціле, фундаментальні категорії філософії, етики і естетики, основні форми державного устрою — автократію, аристократію і демократію. При цьому вони попередили наступні покоління про небезпеку виродження їх за певних умов у тиранію, олігархію та анархію. І так афінська демократія назавжди залишилась у свідомості європейців символом народовладдя. Саме в Древній Елладі виникли і досягли розквіту основні види і жанри європейської культури — література, драматургія, театр, скульптура, живопис, а також Олімпійські ігри.

Важливою складовою європейської системи цінностей є право Древнього Риму. Римська правова культура стала основою найефективнішої для свого часу структурованої системи управління державою, де кожний носій влади мав своє чітко визначене коло повноважень і відповідальності.

Особливу роль у становленні європейської культури відіграло християнство, яке прийшло в Європу з Близького Сходу, стало державною релігією Римської імперії і заклало в Європі основи духовної культури. Це було особливо характерно для Середньовіччя, коли християнська віра безроздільно визначала суспільну свідомість.

Європа, яка формувалась в процесі інтеграції різних народів і культур, усвідомила себе з прийняттям християнства і дала світові цінності свободи, демократії, правової держави, людської гідності, цінності людських прав. Особливим досягненням європейської культури є поширення гуманізму, який визнає невід'ємну цінність людської особистості. В цілому Середньовіччя позначено перш за все

трьома інститутами — Церквою, Імперією та Університетом, два з яких прийшли з античності і лише університет породжений тим часом. Отже, основними джерелами європейських цінностей були античність і християнство, хоча в історії європейського християнства було й немало похмурих сторінок.

Вирішальними етапами еволюції культури і освіти стали епохи Ренесансу та Просвітництва. Спираючись на античні зразки, мислителі-гуманісти Ренесансу поставили людину в центр світу і проголосили її мірою всіх речей. Колумб, Магеллан, Коперник допомогли європейцям усвідомити безмежні можливості людського розуму, а Леонардо да Вінчі і Мікеланджело — велич творчого генія. В роки Ренесансу і Реформації сформувався ліберальний індивідуалізм, який включав не лише негативні якості, а й почуття власної гідності, незалежності від чиеїсь милості, готовність до ризику, особисту відповідальність за свої вчинки.

Матеріальними передумовами духовної культури і освіти став активний розвиток торгівлі та банківської справи, які потіснили феодалське натуральне господарство. Середньовічна культура села, замків та монастирів поступалася міській з її ремісничими цехами, купецькими гільдіями, виборними магістратами і навчальними закладами. Мануфактурне і фабричне виробництво переважало кріпосництво і земельну ренту, традиція приватної власності наближала піднесення ринкової економіки. Життя суспільства все більше визначалось обміном товарів, подорожами тощо.

Епоха Відродження висунула гуманістичну модель культурної людини, головна вимога якої — широка освіченість і моральність.

Середньовічний застій культури викликав протести і прагнення відродити цінності та ідеали античності. В тій системі цінностей на перший план вийшли ідеї гуманізму, які охопили діячів освіти, культури та мистецтва. Світогляд епохи Відродження характеризувався своїм антропоцентризмом з новим рівнем самосвідомості. Основними рисами передової людини того часу були гордість і самоствердження, усвідомлення власної сили і таланту, життєрадісність та вільнодумство. Тому не дивно, що саме епоха Відродження дала світові так

багато видатних індивідуальностей з яскравим темпераментом,

широкою освіченістю, волею, цілеспрямованістю і великою енергією. Гуманісти того часу сприймали людину як найпрекрасніше і найдосконаліше творіння Бога, покликане до творчості, пізнання та перетворення світу, розвитку ремесла і мистецтва.

Епоха Нового часу (XVII—XIX ст.) висунула перед культурною людиною вимогу спеціалізації в одній з галузей знання і діяльності, що відображало процес розподілу праці і вимагало більшого професіоналізму. Наукова революція XVII століття розсунула горизонти простору і часу перед людиною, яка перетворилася з спостерігача в дослідника і випробувача природи. Наука виступила носієм і виразником об'єктивного змісту в духовному світі людини. У XVIII столітті, в епоху Просвітництва, раціоналістичні парадигми культури стали ідейною основою в боротьбі з феодальним ладом.

Плеяда видатних філософів XVIII століття — Вольтер, Руссо, Дідро, Д'Аламбер проголосили критичний розум провідною формою суспільної свідомості. Саме енциклопедисти ввели поняття природних прав людини і громадянина, Велика Французька революція висунула лозунги свободи, рівності, братерства, а революція 1848 р. залишила європейцям право націй на самовизначення. Ціннісною основою всіх соціалістичних течій було прагнення до соціальної справедливості, подолання нерівності між власниками засобів виробництва і працівниками найманої праці. На рубежі XX століття європейська цивілізація досягла свого розквіту, коли складаючи чверть людства, вона далеко випереджала інші континенти, зокрема у розвитку науки, освіти, економіки і культури.

У зверненні до Європейського Економічного Співтовариства в його штаб-квартирі в Брюсселі в травні 1985 року Папа Іван Павло II, характеризуючи культурні основи Європи, визначив наступні цінності як особливо значимі для традицій континенту:

- розуміння людини як визнання найважливішої і незрівнянної цінності кожної людської особистості;
- висока оцінка значимості розуму і науки, які підтримують зусилля людини в будівництві більш справедливого світу;
- віра в значимість історії і можливості майбутнього прогресу, не зважаючи на особливі умови відсутності сенсу чи відсутність

насильства;

- культурний і аксіологічний універсалізм, який звільняє окремі нації від провінційного комплексу переваги і пропонує відчуття співучасті у справах народів європейської сім'ї.

Таким чином, вищі навчальні заклади розвивались разом з поступом європейської культури, вбираючи її цінності та принципи. З іншого боку, самі ВНЗ зробили величезний внесок у розвиток культури, освіти і духовності континенту. Одним з найбільш шанованих авторів того часу був так званий «останній римлянин» Аніцій Манлій Торкват Северин Боецій (близько 480 — 524), який заклав основи схоластичного методу, дав латинські еквіваленти категоріям грецької філософії. Він розділив сім вільних мистецтв на тривіум (граматика, риторика, діалектика) та квадрівіум як ступені до вищого знання (геометрія, арифметика, астрономія, музика). Отже, Боецій стояв у першоджерел процесу формування характерної особливості середньовічної освіти — споглядання. Значний внесок у розробку навчального процесу зробив Флавій Магн Аврелій Касиодор Сенатор (близько 490 — близько 585), який вважав, що знання — це шлях до вищої істини і розробив схему навчання клірика як нової освіченої людини.

Позитивний вплив на середньовічні університети мала матеріальна культура, розвиток тодішніх міст, поширення будівництва з каменю, ремісництва, торгівлі, грошового господарства, мистецтва, архітектури. Все більшою майстерністю вирізнялися ремісники, які нерідко були майстрами своєї справи і водночас художниками. Таким чином змінювався зовнішній облік міст, центром яких був собор, а символом незалежності виступала ратуша. У середньовічній Європі набув розквіту готичний стиль мистецтва. Поступово міста звільнялися від влади князів та єпископів. Таким чином, створення середньовічного університету слід розглядати і в контексті урбанізації, коли формувалися нове суспільство і новий тип ментальності, економіка, смак до достатку та безпеки, орієнтація на обмін, нові форми соціальності та солідарності.

Створення університетів як генераторів ідей та нових знань, науково-технічного розвитку, центрів критичної думки та інновацій стало

одним з найбільших досягнень в інтелектуальній та соціальній історії людства. Сприятливі умови для розвитку освіти створив Карл Великий у Каролінгській державі франків. Він значну увагу приділяв грамотності священиків, підготував «Капітулярій про науки», яким постановив при кожному монастирі і при кожній єпископській кафедрі відкривати школи. Створена так звана Академія Карла Великого була водночас і Академією наук і Міністерством освіти, і гуртком, в якому читались лекції, велись дискусії тощо. Центральною фігурою освіти пізнішого часу був Храбан Мавр (784-856), аббат Мульди і майнцький архієпископ. Він готував коментарі до біблійних книг, поділив всі науки на «божественні» і «людські».

Взагалі поняття «університет» сформувалося на основі середньовічного латинського виразу (*universitas magistrorum et scholarium*), що означав спільноту викладачів і студентів, тих, хто навчає, і тих, хто вчиться. До речі, вважається, що термін *universitas scholarum*, який перекладається як університетське середовище, вперше з'явився в листі Папи Онорія III ще в 1217 році. Поширена думка, що в епоху Середньовіччя термін «universitas» означав не універсальність навчання, а будь яку корпорацію, організацію, об'єднання, які включали людей з спільними інтересами та незалежним правовим статусом. Для їх позначення використовувались також слова «*corpus*» та колегія.

В наш час університетами вважаються вищі навчальні заклади з правом захисту дисертацій, які своїми дослідженнями, викладанням і навчанням служать розвитку наук, пропонують студентам широкий спектр дисциплін, а також відповідні професійні кваліфікації. На відміну від інших вищих навчальних закладів університети відрізняються ширшим фаховим змістом. Типовими є класичні університети зі створеними ще в середньовіччі факультетами філософії, медицини, теології і правових наук. До них відносяться і природничі науки, які до Відродження викладалися в рамках філософії, як і математика, економічні та соціальні науки.

Перші університети в Європі виникли в пізньому середньовіччі. Перехід від античного світу до середньовіччя в Західній Європі супроводжувався економічним та культурним упадком, а нові форми життя склалися повільно. Переважало натуральне господарство.

Кельтські та германські племена, які перемогли рабовласницькі держави, принесли з собою пережитки рабовласницького ладу з його економічними та культурними рисами. Спостерігався і занепад науки В IX–XI століттях центр наукової медичної думки перемістився в країни арабського Халіфату.

Світогляд середніх віків був переважно теологічним, а духовенство було єдиною освіченою групою населення. Домінуючою в X–XII століттях формою філософії в Західній Європі стала схоластика, яка свого розквіту досягла в XIII столітті. Утім, створення схоластичної єдиної картини світу і єдиної системи наук не перешкодило виділенню різних дисциплін, які раніше вивчалися в рамках філософії, та створенню університетів.

На думку деяких дослідників, найстарішим вищим навчальним закладом Європи була досить відома у свій час медична школа в Салерно (Італія), перша згадка про яку відноситься до 197 року до н.е. і яка існувала до 1812 року. Сучасний Салернський університет виник лише в 1944 році. Відомою була і так звана «Спільнота Гіппократа» (*civitas Hippocratica*), яка зберігала і розвивала кращі досягнення античної медицини. Утім, Салернська медична школа так і не стала університетом. По-перше, тому що, крім медицини, не забезпечувала такого ж високого рівня викладання інших дисциплін. По-друге, ідеї Гіпократів і Галена витіснялись на другий план університетського життя. Таке ставлення виникло на фоні того, що широке поширення арабської медицини, нових ліків, створених на основі ідеї хімічного впливу на організм, супроводжувалось сумішшю знань, підробок, змов, що хвилювало Європу.

Тому першим університетом Європи вважається Болонський університет, створений в 1088 р., засновником якого називають знаменитого правника того часу Ірнерія, який вперше почав читати римське право широкій аудиторії. Точна дата створення Болонського університету не називається, оскільки він виростав з кількох правових шкіл. Поширення юридичної освіти було зумовлено становленням нового, феодального типу міст, розвитком торгівлі та ремесел. Отже, формування товарно-грошових відносин вимагало відповідної правової системи, «відродження» римського права. В цьому була зацікавлена і

королівська влада, яка прагнула до захисту своїх політичних інтересів.

Болонський університет вважався на той час головним в Західній Європі центром з вивчення римського права, який сформувався на основі світської школи «глоссаторів» і був організацією студентів. Утім, як вищий навчальний заклад він виник не водночас, а формувалася поступово шляхом зростання невеликих правових шкіл, які готували кадри управлінців. Болонська школа юриспруденції — *legum Bolonia mater* — стала університетом, де обирались викладачі і регулярно читались відповідні навчальні курси, а також приділялась велика увага якості занять, універсальній цінності знання, умовам життя студентів та викладачів.

Право керувати університетським життям фактично присвоїли собі студентські гільдії. При цьому викладачі університету були позбавлені права голосувати на зборах університету і весь навчальний процес проходив під контролем студентів.

Помітного розвитку Болонський університет набув у середині XII століття. В 1155 році він отримав правові привілеї від німецького імператора Фрідріха I Барбаросси, який видав закон, згідно з яким він брав під своє покровительство тих, «хто подорожує заради наукових знань, особливо викладачів божого і священого права», а болонські школярі звільнялись від кругової поруки в сплаті податків і від підпорядкування міським судам Болоньї. За свідченням сучасників, знаменитий болонський професор Ацо мав так багато студентів, що мусив читати лекції на площі. Школу почали називати генеральною. Саме

в Болоньї вперше сформувалися так звані нації (земляцтва). Папа Онорій III розпорядився, щоб університетські ступені присвоювались в Болоньї під керівництвом місцевого архідиякона. Вперше в Болоньї був використаний термін «доктор» для позначення академічного ступеню.

У 1167 році виник Оксфордський університет, який став другим в Європі. Трохи пізніше, в 1175 році, з'явився Університет в північноіталійському місті Модена, який, однак, не став знаменитим. Четвертим європейським університетом стала Сорбона. Паризький Університет, в якому процес об'єднання розпочали не студенти, а викладачі, був структурований інакше, ніж Болонський. Це були не

звичайні

викладачі, а студенти старших факультетів, які успішно закінчили підготовчий факультет і були одночасно магістрами семи вільних мистецтв. Вони почали протиставляти себе іншим викладачам, школярам підготовчого факультету та міським мешканцям, вимагали певного статусу.

Паризький університет, як і Оксфордський, також зростав у протистоянні з духовною та світською владою. У 1200 році університет отримав указ французького короля і буллу Папи Інокентія, які звільнили його від підпорядкування місцевій світській владі. Автономія Сорбони була підтверджена буллами пап в 1209, 1212 та 1231 роках. Вважається, що Паризький університет Папа хотів зробити головним навчальним закладом християнства. Професори і викладачі Сорбони підпорядковувались Папі і церковному судочинству, яке чинив канцлер університету і котрий не був членом університетської спільноти, проте був представником єпископа Парижу. Він наглядав за дотриманням порядку в навчанні і видавав академічні ступені.

У 1209 році після одного з зіткнень в Оксфорді частина студентів пішла в Кембридж, де виник новий, п'ятий у Європі, університет. В Кембриджі після розколу з Оксфордом стали менше вивчати богословські проблеми, проте посилилась увага до природничих наук. Особливістю Оксфорду і Кембриджу (Оксбриджу) є також коледжі (від слова «колегія»), де студенти не тільки навчались, а й мешкали.

Шостим в 1218 р. став університет в м.Саламанка (Іспанія), про створення якого остаточно було заявлено в грамоті короля Альфонса X в 1243 році. Наступним європейським університетом був університет у французькому місті Монпельє (1220 р.). Дещо пізніше, в 1222 р. постав університет в італійському місті Падуя, а в 1224 р. — університет Фредеріка II в Неаполі. Десятим європейським університетом став університет у французькій Тулузі (1229 р.).

В XIV–XV століттях виникли Празький (1347 р.), Краківський (1364 р.); Віденський (1365 р.); Гейдельберзький (1386 р.); Лейпцизький (1409 р.) університети. У 1500 році в Європі існувало вже 80 університетів, чисельність студентів у яких була різною. В Паризькому університеті, наприклад, в середині XIV століття навчалось близько 3 тисяч студентів, в Празькому — 4 тисячі, а в

Краківському — всього 904 студенти.

Університетам передували так звані «загальні школи», де могли вчитися всі бажаючі. Важливим інститутом середньовічних університетів були колегії (спочатку як церковні установи), в яких навчалися, проживали і наглядалися студенти (здебільшого чоловічої статі). Одним з перших університетських колегій була знаменита Паризька Сорбона. Схожими були і так звані приватні бурси, поширені перш за все в Німеччині. В Англії та Франції здебільшого виникали коледжі, в яких пізніше знаходився університет.

В Болоньї, Падуї, Монпельє фактично існувало кілька університетів, які, однак, вважали себе складовими одного закладу «universitas». Цей термін використовувався і для назви університетського міста (universitas civium). І лише в XIV-XV століттях університети стали окремими академічними закладами, від яких відрізнялися школи (studium). Ще раніше з'явилося поняття *alma mater*, тобто ніжна мати, годуюча мати. В XIV столітті утвердилася назва — *universitas scholarium et magistrorum*.

Утім, в епоху Середньовіччя не було чіткого поділу на вищу і середню освіту, тому в університетах існували молодший і старший факультети. Після вивчення латині в початковій школі учень (*scolarius*) в 15-16, а інколи навіть у 12-13 років, поступав в університет на підготовчий факультет. Спочатку тодішні університети нагадували сучасні факультети, на яких працювало кілька вчених і навчалися здебільшого сини аристократів. Як правило, в університетах існувало чотири факультети: молодші — підготовчий або факультет семи вільних мистецтв, де викладали логіку, латинську граматику, риторику, геометрію, арифметику, астрономію і музику; артистичний; художній; філософський та старші — медичний, юридичний (громадянське і канонічне право), теологічний.

Заняття в університетах були розраховані на весь навчальний рік, а поділ на півріччя або семестри з'явився лише наприкінці середньовіччя в німецьких університетах. Навчальний рік ділився на дві нерівні частини: *magnus ordinarius* (великий ординарний навчальний період) з жовтня або з середини вересня до Паски і *ordinarius parvus* (малий навчальний період) від Паски до кінця червня. Однак навчальний план складався на весь навчальний рік.

Аудиторій в сучасному розумінні тоді ще не було. Викладач проводив заняття в якомусь орендованому приміщенні або в себе вдома. Згодом болонські професори одними з перших почали влаштовувати шкільні приміщення, а з XIV століття університетські міста забезпечували навчальні заклади громадськими приміщеннями. Спочатку студенти інколи сиділи просто на підлозі, а пізніше з'явилися довгі столи. Кафедра влаштовувалася на подіумі, під балдахином.

Утім, в частині вищих навчальних закладів не було чіткого регулювання навчання, як, наприклад, випускні экзамени. Багато студентів залишали університет без іспитів, у т.ч. через небажання чи неможливість сплатити внески. Факультет визначав програму навчання, але студенти могли висловлювати своє незадоволення, відмовлялись платити за лекції, що певною мірою впливало на зміст курсу. Університетські бібліотеки були відкриті лише протягом кількох годин на тиждень. Проте у Франції факультети перетворилися в навчальні заклади, в спеціальні школи з жорсткою регламентацією навчального процесу. Вважається, що французька манера викладання давала навіть посереднім студентам достатньо знань для виконання рутинної професійної роботи. Становище викладача не залежало від студентів, які були зобов'язані відвідувати заняття.

В середньовічному університеті було три основні форми проведення занять. *Lectio* — повний і систематичний виклад матеріалу за програмою, викладеною в статутах. Лекції ділились на ординарні (обов'язкові) і екстраординарні (додаткові). Заняття зводились до читання певних книг і вивчення текстів. Одні курси, а потім і викладачі вважалися ординарними (більш важливими і обов'язковими), а інші — екстраординарними (менш важливими і необов'язковими). Ординарні лекції читалися, як правило, зранку до 9 години і були розраховані на свіжі сили студентів, а екстраординарні — з 6 до 10 години вечора.

Лекція тривала 1—2 години. Перед її початком викладач робив короткий вступ, в якому визначав характер роботи над книгою, тобто давав певні методичні поради. Головне завдання викладача полягало в тім, щоб порівняти різні варіанти текстів і дати необхідні

роз'яснення. При цьому студентам заборонялося вимагати повторення та повільного читання. Студенти приходили на заняття з книгами, щоб мати можливість знайомитись з текстом. Висока ціна книг змушувала брати їх на прокат.

Іншою поширеною формою проведення занять було Repetitio, що означало детальне пояснення окремого тексту з різних сторін, з урахуванням всіх можливих сумнівів та заперечень. Наприклад, в Паризькому університеті такі заняття зводилися до перевірки джерел, що відносилися до даної проблеми, і перегляду відповідних коментарів в різних творах. В німецьких університетах repetitio часто проходило у формі діалогу між викладачем і студентом. Учитель задавав питання і за відповідями оцінював успіхи учнів.

Досить популярною формою навчання був також диспут (disputatio), яким в університетах надавалося велике значення. Оскільки диспути повині були навчити студентів мистецтву дискусії, захисту отриманих знань. При цьому широко застосовувалась діалектика. П'єр Абеляром запропонував метод pro et contra, sic et non (за і проти, так і ні), який активно використовувався в той час. Кожні два тижні один з магістрів виступав з доповіддю, називаючи тези чи питання, які він визначав предметом спору, а потім збирав у студентів всі «за» і «проти».

Кожен студент мав довести, що читав рекомендовані книги і брав участь у визначеній кількості диспутів — 6 у свого магістра і в 3 — загально університетських. В навчанні враховувалася і поведінка студентів, яка дозволяла брати участь у публічних диспутах. Нагородою була перша ступінь бакалавра, який мусив два роки асистувати магістру і отримував право на викладання (licentio docendi), тобто ставав «ліценціатом». Через півроку він ставав магістром і повинен був прочитати урочисту лекцію перед бакалаврами і магістрами, дати клятву, влаштувати вечерю.

Книгодрукування, як відомо, не було і книги були рукописними, кожна з яких мала величезну цінність і була власністю професора. Висока ціна книг змушувала брати їх на прокат. Проте вже в XIII столітті університети почали збирати рукописи, копіювати і створювати власні тексти. Середньовічні університети мали також пошту, яка вперше була організована у Франції, коли в 1296 році

король Філіп II Красивий спеціальною грамотою закріпив за університетами право мати гінців. Таким чином студенти і викладачі могли підтримувати контакти, обмінюватись науковими знаннями, отримувати листи, посилки і гроші від своїх сімей, у т.ч. з інших країн. Отже, гінці курирували між Францією і Англією, Італією, Німеччиною, Чехією, Польщею та іншими країнами. З часом вони брали пошту і від осіб, які не мали відношення до університету.

В середньовічних університетах навчалися студенти з різних країн. Тому внутрішня організація університетів з 1249 року орієнтувалася на представників різних національностей як студентів, так і викладачів. Так, в Паризькому університеті виокремилися чотири нації: галли (галійці), до яких відносили також італійців, іспанців, греків та представників країн Сходу; пікарди; нормани та англійці, які включали також німців та інших представників Північної і Центральної Європи. Кожна нація мала свій особливий статут, службовців і прокуратора (керівника). Прокуратори обирали ректора університету. Пізніше в Празькому університеті були національні об'єднання богемців, поляків, баварців та саксонців.

З часом в університетах, крім латині, почали викладали італійську та французьку мови. Почали практикуватись *exercitia* (вправи), які поєнували теоретичні заняття (*studia*) з навичками, необхідними для суспільного життя, наприклад, танці, їзда на конях, фехтування. Протягом XVI століття в університети були прийняті відповідні викладачі, які заклали основи університетського спорту. Однак з огляду на відсутність великого бажання з боку аристократичних сімей навчати своїх дітей з представниками нижчих верств населення почали виникати так звані рицарські академії. Крім *studia* та *exercitia* тут викладались латинь, сучасні мови та бойові мистецтва. Проте такі навчальні заклади проіснували недовго.

З часом все більша увага приділялася роботі викладачів. У своєму посланні в 1215 році до академічної спільноти Парижу Папа Олександр IV наголосив, що університетські професори і вчені (*Universitas magistrorum et scholarium*) реалізують своє професійне покликання, посвячуючи себе науковим дослідженням, а також навчанню і формуванню студентів. В середньовічних університетах Європи один професор вчив групу студентів. Папа Онорій III в 1219

році постановив, що викладачами можуть бути обрані лише ті вчені, які отримали відповідну ліцензію від єпископа або наставника церковної школи. Поступово виникли професійні об'єднання серед викладачів (*magistri*, майстри) теології, юриспруденції і медицини, котрі в Парижі Папа Григорій IX визнав в 1231 році як закриті колегії і які були названі «*ordines*» або «*facultates*» і стали факультетами. Така структура поступово розмивала національний поділ.

Незабаром привілегією факультетів стало присвоєння академічних ступенів. В Парижі, наприклад, були три головні ступені: бакалаври, ліценціати та магістри. При цьому бакалаври призначалися окремими магістрами, а ступінь ліценціата давався канцлером вищого навчального закладу або єпископом, який згодом тільки давав підтвердження. Перед призначенням претендент складав іспит майстрові факультету. Утім, лише магістри мали необмежене право працювати на факультеті і їх часто називали докторами.

Слід зазначити, що, наприклад, в Німеччині титул доктора відносився до трьох старших або вищих факультетів (теології, юриспруденції і медицини), тоді як факультети вільних мистецтв призначали магістрів. Присвоєння доктора називалося «*Promotion*», що відбувалося під час урочистих церемоній, а як знак докторської гідності вручався капелюх доктора. Викладачі з науковим ступенем якогось вищого навчального закладу могли викладати в будь якому іншому університеті без додаткових екзаменів (*ius ubique docendi*). Професори самі вирішували, що і в якому обсязі читати студентам, кого можна допустити до викладацької роботи.

Університети виникли в середньовічній Європі як своєрідні самоуправні корпорації студентів і викладачів, зі своїми привілеями та обов'язками. Університети мали власний корпоративний суд, звільнялися від податків, однак не мали права займатися комерцією. Із зростанням значення академічних корпорацій для духовного життя народів папи і монархи перебирали покровительство або контроль над новими установами і надавали їм також право бути юридичною корпорацією і давати докторський ступінь.

В університетах складалася спільна назва «*studentes*», яка включала не тільки учнів, а всіх, хто «студіює», тобто займається заняттями, вчителів і учнів. Отже, йшлося про певні асоціації, які об'єднувалися

за зразком ремісничих та купецьких гільдій і прагнули добитися корпоративності, тобто затвердженого вищою владою права мати спільну власність, виборних посадових осіб, складені власноручно статuti, печатку, власний суд. Боротьба за ці права була тривалою і нове слово «університет» викликало негативне ставлення. Викладачі і студенти були підсудними не перед міським суддею, а перед університетською владою чи місцевим єпископом. Університети мали право видавати свої закони, статuti і розпорядження, які регламентували оплату праці викладачів, прийом студентів і методи навчання, дисциплінарні норми, порядок проведення іспитів тощо.

Академічне судочинство торкалося не лише професорів і студентів, а й працівників університетів. Йшлося також і про «*civitas academica*» (академічну громадянську спільноту), тобто університет розглядався і як політична одиниця. Необхідність власного судочинства була зумовлена також необхідністю підтримання позитивного іміджу даної корпорації, підтримання добрих стосунків з мешканцями міста та захисту від свавілля місцевої влади в умовах тимчасового проживання в іншій країні. Незамінимим фактором регулювання поведінки був студентський кодекс честі.

В умовах децентралізованої політичної структури європейського середньовіччя місцеві власті — невеликі князі та міста намагалися забезпечити собі вплив на університети. Так виник принцип академічного судочинства. Він дозволяв університетам мати певний суверенітет щодо місцевої влади та можновладців і водночас залишатися лояльними до монарха і/чи Папи. Цей принцип зберігався і в період Реформації, коли протестантські князі засновували свої університети в невеликих провінційних містах.

Типовим явищем було призначати ректором університету сина князівської чи графської родини, хоч насправді університетом керував один з проректорів. Водночас існувала інша практика, коли студенти могли наймати викладачів і обиратися ректором. Попри те, що молоді аристократи не завжди закінчували університети, на них як на майбутніх роботодавців орієнтувались інші студенти, оскільки необхідність отримання освіти примушувала синів з багатих родин навчатися разом з представниками бідніших верств населення. Самі університети були зацікавлені у навчанні дітей аристократів, так як це

підвищувало їх реноме і збільшувало фінансові надходження. При цьому студенти повинні були оплачувати різні послуги університету (зарахування, лекції, екзамени, церемонії закінчення тощо). Адміністрація враховувала прагнення вихідців з багатих сімей до зручності і розкоші, що, утім, піднімало вартість таких послуг. На їхнє прохання, при вивченні певних предметів могли більше уваги приділяти окремим темам.

На той час склалось загальне уявлення про університет як про навчальний заклад, який не тільки дає знання, але й формує культурну, вільну, думаючу особистість. Основною формою теології і метафізичного мислення Середньовіччя була схоластика, значення якої слід розглядати в контексті культурного розвитку. Адже йдеться про духовний пошук і самотність, суперечливу і непримиренну боротьбу філософських ідей та теологічних позицій. Університетські диспути відомих вчених-богословів збирали багатьох слухачів. Відомі спори за участю відомого вченого Абеяра. У Парижі широкою популярністю користувались диспути на вільні теми, які проходили на факультеті мистецтв за участю студентів інших факультетів.

В університетах на той час вивчались теоретичні питання, які з огляду на соціальні та культурні потреби часу, відповідали практичним потребам, зокрема у сфері законодавства та богослужіння. Крім соціального престижу, університет формував й інтелектуальну атмосферу, давав можливість роздумувати про питання, які лежать поза межами тільки практичного застосування, такі, як структура Всесвіту чи критерії краси в поезії.

Розглядаючи розвиток європейських університетів, слід пригадати видатного українця, відомого представника східноєвропейського відродження Юрія Михайловича Котермака (бл. 1450 у Дрогобичі — 1494 у Кракові), який був більше відомий як Юрій Дрогобич. Він був філософом, астрономом, астрологом, доктором медицини і став першим українським автором друкованого твору (латинською мовою). Сам він був ректором знаменитого Болонського університету, який потім працював професором Краківського університету.

Отже, університетські центри європейського середньовіччя стали символами культури, духовності та інтелектуальної компетентності. Вибір студентами університетів здійснювався з огляду на рівень

підготовки певних спеціальностей — юриспруденції, медицини, філософії тощо. Найвищою якістю освіти вирізнялися Болонський та Паризький університети. Крім цього, вживалися й певні адміністративні заходи з метою навчання талановитої молоді. Так Папа Онорій III у листі *Super specula* зобов'язував керівників метрополій посилати обдарованих молодих людей до університетів. Водночас університети вдосконалювали свою роботу, орієнтувалися не лише на актуальні потреби сучасності, а й формували певну перспективу.

Таким чином, середньовічні університети стояли в центрі культурного життя Європи і чутливо реагували на проблеми розвитку суспільства, освіти, науки, нерідко перетворюючись в джерела поширення вільнодумства і єретичних поглядів. Тим самим університети відігравали важливу роль у розвитку міської культури, сприяли культурному спілкуванню, яке на той час було ускладнене економічним і політичним ладом. Ідея і організація університету базувались на повній свободі, породженій вільним об'єднанням самостійних людей, в якому як учитель, так і студент не мали іншого інтересу, крім любові до науки. Однак та свобода відрізнялась від свободи викладання в наш час. Оскільки в середньовіччі влада і церква з нетерпимістю ставились до інших думок, то їх прихильникам нерідко доводилось залишати університет. Вільнодумства не терпіли навіть медичні факультети.

В період раннього Нового часу в Європі відбувалися значні суспільно-політичні зміни. Формувалися територіальні держави з певними законами, які були обов'язковими для всіх підданих суверена країни. Нові відносини висували нові вимоги і перед університетами та їх випускниками. Така ситуація поряд з необхідністю ефективного управління створювала потребу в підготовлених юристах. Крім цього, в XVIII столітті виникло вчення про управління. В контексті розвитку культури, промисловості і торгівлі продовжувалося піднесення університетів. З 1500 до 1670 року почався розвиток академічної спільноти — з'явилися звичайні професори як повноправні члени чотирьох факультетів, котрі формували сенат. Ці професори обирали декана і ректора. В процесі гуманістичного розвитку слабшав зв'язок між церквою й університетом. В XVI-XVII століттях виникли євангелічні, лютеранські чи кальвіністські та єзуїтські університети.

Почалося навчання національними мовами.

Традиційно університети виконували три основні завдання: завершували роботу сім'ї з виховання наступного покоління еліт; пропонували професійну підготовку на публічні та духовні посади; здійснювали синтез знань у спільну культурну спадщину. В процесі розвитку європейських університетів формувалися їхні цінності та традиції. Система освіти кожної країни мала свої особливості і складалася упродовж багатьох століть під впливом різних чинників, зокрема вимог ринку, рівня науково-педагогічних працівників, потреб суспільства в науковій еліті.

В силу зростання витрат на навчання німецькі університети не могли відмовитись від матеріальної допомоги з боку держави, яка стала останньою інстанцією у вирішенні питань університетського життя. При цьому студенти могли вільно переходити з університету в університет у всіх німецькомовних містах, а в рамках одного університету вибирати одного з викладачів, які читають один і той самий предмет. Контроль за поведінкою студентів, крім окремих випадків конфліктування їх з органами правопорядку, здійснювали переважно інші студенти, замкнуті студентські корпорації, які мали свою юрисдикцію. Необхідність власного судочинства була зумовлена також необхідністю підтримання позитивного іміджу даної корпорації, підтримання добрих стосунків з мешканцями міста та захисту від свавілля місцевої влади в умовах тимчасового проживання в іншій країні. Незамінимим фактором регулювання поведінки був студентський кодекс честі.

Німецький ідеал передбачав задоволення університетом прагнення до знань заради знань. Університет тут був офіційно відокремленим від держави і управлявся головним чином завдяки механізму експертної оцінки. В основі автономії було закладено уявлення про те, що політика і економіка можуть отримати найбільшу користь від знання, що було перевірено фахівцями. До речі, під час останньої фінансової кризи було помітно чимало звернень представників фірм та фінансово-кредитних установ до наукових та вищих навчальних закладів з проханнями щодо консультацій, проведення різних семінарів, досліджень. І тому й нині така велика увага приділяється підготовці спеціалістів з науковими ступенями. Вважається, що

німецька модель університету чимось схожа на фірму, яка займається навчанням та дослідницькою роботою, забезпечуючи взаємодію між ними.

Найдавнішим вищим навчальним закладом на українських землях була слов'яно-греко-латинська академія, заснована князем Костянтином Василем Острозьким у 1576 році. В академії викладались сім типових для середньовіччя вільних наук (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика, астрономія), а також вищі науки: філософія, богослов'я, медицина. Студенти вивчали слов'янську, польську, давньоєврейську, грецьку та латинську мови.

Києво-Могилянська колегія як вищий навчальний заклад була заснована святим Петром Могилою в 1632 році в результаті злиття Київської братської та Лаврської шкіл. Там вивчали слов'янську, грецьку і латинську мови, богослов'я, а також «сім вільних мистецтв» — граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію і музику. Саме в той час ступеневу систему освіти з вищим ступенем — академією підтримав і обґрунтував видатний чеський педагог-гуманіст Ян Амос Коменський. Львівський університет виник у 1661 році, коли польський король Ян II Казимир підписав диплом, який надав колегії єзуїтів титул університету з правом викладання університетських дисциплін і присвоєння вчених ступенів бакалавра, магістра та доктора.

У 1687 році у Москві була організована Слов'яно-греко-латинська академія. В 1724 році у Петербурзі була відкрита Академія наук, при якій був створений Академічний університет і гімназія. Перший Російський університет МГУ був заснований в 1755 році і також мав своє самоуправління, яке спочатку поєднувалось з державним наглядом, оскільки університет знаходився в прямому підпорядкуванні Правлячого Сенату. За життям університету наглядав і призначений прокурор. Певний час університет знаходив порозуміння з владою. Однак Павло I, побоюючись французьких республіканських ідей, заборонив росіянам отримувати вищу освіту за кордоном. Цар Микола I у 1835 році прийняв новий спільний для всіх університетів статут, який ліквідував залишки колишньої автономії. Водночас були ліквідовані університетські суди, міністр освіти отримав право призначати викладачів, а студенти потрапили під контроль

університетської поліції і були зобов'язані носити форму. В 1863 році цей статут був замінений більш ліберальним, на зміну якому в 1884 році прийшов

новий, який повернув урядові контроль над університетом. Під контроль уряду були взяті і навчальні програми.

Харківський університет заснований у листопаді 1804 року (Указ про відкриття Імператорського Університету з ініціативи видатного просвітителя В.Н.Каразіна був підписаний 17 січня (29 за новим стилем) 1805 року. До 1820 року Харківський університет користувався автономією з виборним ректором, але в 1820 — 50-х роках його взято під суворий контроль, введено цензуру наукових видань і викладання. У 1863 р. університет у новому статуті здобув часткову автономію.

Київський університет був заснований 2 листопада 1833 наказом російського імператора Миколи I як Київський Імператорський університет святого Володимира. 1901 року міністр освіти Росії Микола Боголепов вирішив відрахувати і здати в солдати 183 студентів Київського університету, на що студентство відповіло масовими акціями протесту. Одеський університет створено у травні 1865 року на базі Рішельєвського ліцею як Імператорський Новоросійський університет. Чернівецький університет був заснований 4 жовтня 1875 року указом імператора Австро-Угорщини Франца Йосифа на основі теологічного інституту, викладання велося німецькою мовою та працювали кафедри української і угорської мов.

Таким чином, поступово в Європі зростала кількість університетів. В 1789 році вже нараховувалося 142 університети, з яких 34 —

в Німеччині, 26 — в Італії, 25 — у Франції, 23 — в Іспанії, 12 — в АвстроУгорщині, 6 — в Нідерландах, 5 — в Шотландії, 4 — в Скандинавії,

по 2 — в Англії та Росії, по одному — в Ірландії, Португалії і Швейцарії. В XIX столітті акценти в діяльності університетів змістились із збирання, впорядкування та передачі знань на дослідження, виробництво знань, що започаткував Берлінський університет. У 1880-х роках почалася реорганізація факультетів, зокрема виникли природничі, державні, духовні та економічно-наукові факультети. Популярністю користувалися академічні семінари, де

студенти під керівництвом викладачів виконували практичні завдання.

Водночас розвивалися лабораторії, обсерваторії і клініки, де природничі науки і медицина були наближені до практики. В контексті гендерної політики доступ до вищої освіти отримали жінки. Перші жінки навчались в Університеті Цюріху (випуск 1867р.), а згодом в університетах Генуї, Лозани і Берна. Майже всі жінки, які навчались у Швейцарії, приїхали з Російської імперії. З 1890 року поступово почали приймати на навчання жінок і німецькі університети.

З виникненням Берлінського університету (1810), який з 1949 року носить ім'я Гумбольдта, у світі поширювалася так звана «модель Гумбольдта», що характеризується єдністю дослідження і навчання та вільною наукою. В наш час це означає, що викладачі додатково до їхньої викладацької діяльності повинні також займатися дослідницькою роботою, щоб зберігати високий рівень викладання і формувати професійну кваліфікацію студентів на високому науковому рівні. Завдяки двом великим ученим — Вільгельму і Олександру — університет став відкритим ідеалам гуманізму та вільного розвитку особистості.

З часом почався перехід навчальних закладів територіальних держав до національних університетів, в яких викладання здійснювалося національною мовою, що замінило в XVIII столітті навчання латиною. Вимоги індустріалізації охопили також студентів та академічну освіту в цілому. Зокрема, подальшого розвитку набули технічні вищі школи, а деякі навчальні заклади академізувались, ставали факультетами університетів — аграрний, лісового господарства, гірничої справи, ветеринарної медицини. Такий перебіг подій відкрив можливості для навчання представникам тих соціальних груп, які раніше не могли мріяти про вищу освіту.

В процесі розвитку вищої освіти сформувалось кілька класичних моделей вищих навчальних закладів:

- модель університету Гумбольдта, яку ще називають моделлю Гумбольдтовського університету або просто німецькою моделлю, що базується на єдності навчання та наукових досліджень;
- британська модель університету інтернатного типу або модель

Оксбриджу, що базується на тісному спілкуванні викладачів з студентами, включаючи індивідуальні заняття студентів з закріпленими за ними викладачами-тьюторами;

- французька модель університетів — «великих шкіл» — як своєрідних кастових вищих навчальних закладів з особливою академічною культурою, що виражала дух меритократичного суспільства;
- чиказька модель, де академічна культура формувалась на основі сильної гуманітарної підготовки.

Утім, у другій половині ХХ ст. в діяльності європейських університетів можна було помітити суперечності між історичними традиціями та сучасними вимогами, зокрема між: широким профілем підготовки та диференціацією вищої освіти; доступністю освіти та необхідністю забезпечувати високу якість навчання та конкурентоспроможністю випускників; традиційним набором факультетів і

динамічними запитами ринку праці; кількістю визначених годин на вивчення предмету та змістом навчальної програми.

Все більшої актуальності набував процес модернізації вищої освіти. Досить відповідальним кроком на шляху інтеграційного розвитку європейської освіти була зустріч міністра національної освіти, досліджень і технологій Франції Клода Аллегре; міністра народної освіти, університетів і досліджень Італії Луїджі Берлінгера; міністра вищої освіти Великобританії та Північної Ірландії Тесси Блекстоуна та міністра освіти, науки, досліджень і технологій Німеччини Юргена Рюттгерса, що відбулася 25 травня 1988 року в Парижі. Сорбонська декларація наголосила на провідній ролі університетів у розвитку європейського культурного простору, стала продовженням Лісабонської конвенції і була спрямована на гармонізацію національних систем вищої освіти.

Підписана тільки чотирма країнами декларація, однак, була орієнтована на інтеграцію усієї Європи, поклала в основу три ключові поняття: мобільність, визнання документів про вищу освіту, доступ до ринків праці і є закликом підвищити конкурентоспроможність європейської вищої освіти. Учасники зустрічі стурбовано говорили

про те, що Європа дедалі більше поступається США у боротьбі за студентів, викладачів, дослідників і капітали, інвестовані в систему вищої освіти, і що вже сама ця обставина диктує необхідність чітко прописаних і зіставних кваліфікацій. Головними положеннями Сорбонської Декларації були формування відкритого європейського простору вищої школи, підвищення конкурентоспроможності європейської освіти.

Болонська декларація, підписана міністрами європейських країн з питань вищої освіти у червні 1999 року, визначила основні напрямки модернізації європейської вищої освіти, що передбачає: включення в національні системи вищої освіти європейських країн дворівневої (двоциклової) структури навчального процесу з рівнями бакалаврату і магістратури; запровадження обліку навчального навантаження в залікових одиницях (кредитах); співставність і визнання дипломів; розширення процесу мобільності студентів і викладачів європейських університетів та міжнародного співробітництва; посилення єдиного європейського виміру навчального процесу, створення цілісної оцінки та забезпечення якості вищої освіти в Європі; широке використання в освітньому процесі засобів інформаційних та комунікаційних технологій підвищення якості навчання іноземним мовам. Таким чином, Болонська декларація стала важливим етапом на шляху розвитку вищої освіти в контексті поступу європейської культури, модернізації діяльності вищих навчальних закладів в контексті глобалізації та нових викликів сучасності. Водночас Болонський процес підвищує роль університетів у розвитку європейської культури.

Варто нагадати структуру управління Болонським процесом, вищим органом якого є нарада міністрів освіти країн-учасниць, яка приймає рішення з усіх питань і збирається один раз на два роки. Між нарадами міністрів керівним органом є Болонська робоча група (Bologna Follow-up Group), до складу якої входять по 2-3 представники від кожної країни, здебільшого — один представник від міністерства і один від академічної спільноти. Група затверджує графік міжнародних тематичних. Головує в Болонській групі представник країни, яка головує в Європейському Союзі. Група затверджує графік міжнародних тематичних семінарів з проблем Болонського процесу, збирає інформацію для чергової наради міністрів, обговорює доповіді

країн- учасниць перед їх винесенням на наради тощо.

З числа членів Болонської групи вибирається Рада (Board), яка складається з голови, заступника голови, який представляє країну, в якій відбудеться найближча зустріч, представників країн, які головували минулого року в Євросоюзі і будуть головувати в наступному. Входять також представники трьох країн, які обираються на один рік, а також представник Єврокомісії, а з правом дорадчого голосу — представники Європейської асоціації університетів (EUA), Європейської асоціації вищих навчальних закладів (EURASHE) і Національних спілок студентів (ESIB). Формується також секретаріат, до складу якого входять 3 працівники Міністерства освіти країни — місця проведення чергової наради міністрів і який здійснює організаційну та технічну роботу з забезпечення діяльності Групи і Ради.

Процес модернізації вищої освіти здобув також підтримку з боку університетської спільноти, про що свідчить підписання 18 вересня 1988 року в Болонському університеті ректорами 388 університетів Великої Хартії Університетів (Magna Charta Universitatum). Тодішній ректор Болонського університету П'єр Уго Калцоларі назвав її документом, який став першим дзвінком університетам світу щодо визнання їх нової ролі і високої відповідальності. За його словами, в Magna Charta сформульовані цінності та принципи, які поширювалися упродовж останніх 20 років.

Хартія стала основоположним документом спільноти вищих навчальних закладів щодо подальшого розвитку на основі таких базових цінностей, як інституційна автономія та академічна свобода. Документ містить принципи автономії, академічної свободи та академічної відповідальності як передумови включення в нові реалії глобалізованого суспільства в контексті взаємодії урядових структур та академічної спільноти. У ній також вказується, що, будучи постійно відкритим для діалогу, університет стає найкращим місцем зустрічі між викладачами, які здатні передавати знання і володіють засобами їх поглиблення через дослідження і пошуки нового, та студентами, які мають право, бажання і здатність збагачуватися цими знаннями.

Таким чином, університети повинні мати право виробляти свою стратегію, вибирати певні пріоритети в навчанні та проведенні

наукових досліджень, витрачати відповідним чином свої ресурси, профілювати свої програми і встановлювати свої критерії для прийому професорів та студентів. Інакше, без необхідної організаційної свободи, чітких і доброзичливих рамок регулювання та достатнього фінансування, вищі навчальні заклади не зможуть діяти відповідально, успішно співпрацювати і конкурувати. За умови безпосереднього регулювання, детального адміністративного і фінансового контролю університетів плани завершення створення Простору європейської вищої освіти залишаться невиконаними або приведуть до нерівної конкуренції.

Отже, розвиток університетів в контексті європейської культури як незалежних від держави корпорацій з виробництва освітніх, наукових і консультаційних послуг супроводжувався демократизацією вищої освіти, лібералізацією стосунків між державою та вищими навчальними закладами в управлінській сфері, при одночасному посиленні суспільного контролю за ефективністю фінансової діяльності ВНЗ і якістю освіти. Вищі навчальні заклади вбирали цінності, норми та принципи культури і водночас сприяли її формуванню та поширенню серед різних верств культури.

Ситуація, в якій формувалися українські вищі навчальні заклади, має свої історичні особливості. Оскільки вітчизняні університети упродовж століть не могли долучитися до багатьох європейських цінностей, зокрема демократії, автономії, академічної культури тощо. Участь України у Болонському процесі відкриває нові можливості модернізації української вищої освіти, підвищення її ролі в інноваційному розвитку національної економіки та суспільства знань, сприяє формуванню якісно нового людського капіталу як сукупності сучасних знань, навичок, компетенцій, професіоналізму і мобільності.

1.2. Академічна культура: поняття і функції

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ